

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור יא: הריגה לצורך הצלה

לעיתים קורה שכדי להשיג את ההצלה עלינו לעבור דרך הריגה. בשיעור זה נעסוק בשאלה קשה המפגישה בין שני ערכים חשובים, בין החיוב של האדם להציל את חברו מסכנה לבין האיסור להרוג או לסייע להריגת חברו. מה קורה כששני ערכים אלו נפגשים, והדרך להצלת חברו עוברת בהריגה?

א. חובת הצלה ואיסור רציחה

1. חובת הצלה: מחוייב כל אדם להציל את חברו מסכנה.

ויקרא (יט, טז): "לא תעמוד על דם רעך אֲנִי ה'"; **דברים (כב, ב):** "וְהִשְׁבַּתוּ לִי".

בבלי (סנהדרין עג ע"א; בבא קמא פא ע"ב): "אבידת גופו מניין - תלמוד לומר וְהִשְׁבַּתוּ לִי".

רש"י (סנהדרין עג ע"א ד"ה תלמוד): "השב את גופו לעצמו".

נימוקי יוסף (מו"ק ה ע"א מדפי הרי"ף ד"ה האריסין): "ואין לך אבידה גדולה יותר מאבידת גופו".

רמב"ם (פיהמ"ש נדרים פ"ד מ"ד):

חייב הרופא מן הדין לרפאות חולי ישראל, והרי הוא בכלל אמרם בפירוש הכתוב והשבתו לו לרבות את גופו שאם ראהו אובד ויכול להצילו הרי זה מצילו בגופו או בממונו או בדיעתו.

שולחן ערוך (חוי"מ סימן תכו סעיף א):

הרואה את חברו טובע בים, או ליסטים באין עליו, או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להציל ולא הציל, או ששמע עובדי כוכבים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנים לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בעובד כוכבים או באנס שהוא בא על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכיוצא בדברים אלו, עובר על לא תעמוד על דם רעך.

¹ ראו גם: **ספרי (דברים, פיסקה רכג)**.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. איסור רציחה : אסור לגרום להרג חברו, גם אם מעשה ההריגה נעשה ע"י אחרים.

בבלי סנהדרין (עד ע"א) :

נמנו וגמרו בעלית בית נתזה בלוד : כל עבירות שבתורה אם אומרין לאדם עבור ואל תיהרג - יעבור ואל ייהרג, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים...
רוצח גופיה מנא לן? סברא הוא.
דההוא דאתא לקמיה דרבה, ואמר ליה : אמר לי מרי דוראי זיל קטליה לפלניא, ואי לא - קטלינא לך. אמר ליה : לקטלוך ולא תיקטול, מי יימר דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דהוא גברא סומק טפי.

? מה הדין כאשר חובת ההצלה ואיסור הרציחה מתנגשים זה עם זה ?

ב. שיטת החזון איש

לדעת החזון איש יש להבחין בין 'מעשה הריגה' שיש בו במקרה הצלה, לבין 'מעשה הצלה' שיש בו במקרה הריגה.

היכולת לקבוע ולהגדיר מעשה מסוים כ'מעשה הריגה' או כ'מעשה הצלה' תלויה בהכרחיות התוצאה של המעשה.

בכך מבחין החזון איש בין מסירת יהודי לגויים, שיש בכך 'מעשה הריגה' מובהק, שכן פעולת המסירה מהווה את ההכרחיות למוותו של היהודי הנמסר, לבין הסטת חץ שעלול לפגוע בקבוצת רבים לפגיעה ביחיד, שפעולה זו מוגדרת 'פעולת הצלה' כי אין הכרחיות שבהסטת החץ ייהרג היחיד

חזון איש (חו"מ סנהדרין סימן כה) :

ויש לעיין, באחד רואה חץ הולך להרוג אנשים רבים ויכול להטותו לצד אחר וייהרג רק אחד שבצד אחר ואלו שבצד זה יצולו ואם לא יעשה כלום ייהרגו הרבים והאחד יישאר בחיים.

שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן ע) :

וזאת לדעת, כי חקירת החזון איש ז"ל הנ"ל היא לא רק תיאורטית בתיאור ציור דמיוני של ראית חץ הולך להרוג והיכא שיש אפשרות להטותו, כפי שמצייר החזון איש, אלא שאלה מעשית ממשית היא, ויש לה השלכות על בדומה לזה, כגון על כלי רכב כשנוסעים בדומה למשל ונקלעים פתאומית לפני אנשים רבים שחוצצים אז הכביש ויש לעשות עצירה פתאומית ע"י נסיגה אחורנית כדי שרבים מהעוברים לא ייהרגו, אבל באחורה נמצא שם יחיד עומד באופן שברור שיהרג ע"י כך, וכן בכל הדומה לזה. והשאלה נשאלת בכאמור, במה יש לו לבחור יותר לנהוג במצב כזה, אם לישאר במצב של שב ואל תעשה וע"י כך ייהרגו אחדים שלפניו, או לסגת אחורה בקום ועשה וע"י זה ייהרג היחיד.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ מסירת יהודי לגויים להריגה, ובכך יינצלו רבים

לדברי התוספתא, כאשר רבים עומדים בסיכון הריגה, ויש יכולת בידם למסור לרוצחים אדם אחד ובכך יינצלו כולם ממוות, אין לעשות כן ולא ניתן להציל את הרבים באמצעות הריגת היחיד

תוספתא (תרומות פ"ז ה"כ):

סיעה של בני אדם שאמרו להם גויים תנו לנו אחד מכם ונהרגו ואם לאו הרי אנו הורגין את כולכם, יהרגו כולן ואל ימסרו להן נפש אחת מישראל.
אבל אם ייחזקו להם, כגון שיחדו לשבע בן בכרי, יתנו להן ואל יהרגו כולן.

« במקרה זה, פעולת מסירת היחיד מוגדרת כפעולת הריגה, ולכן נאסר הדבר גם אם תתגלגל מכך הצלה לרבים, ואין לראות במעשה המסירה של היחיד פעולת הצלה של הרבים.

~ **חזון איש** (חו"מ סנהדרין סימן כה):

ואפשר, דלא דמי למוסרים אחד להריגה, דהתם המסירה היא פעולה האכזריה של הריגת נפש ובפעולת זה ליכא הצלת אחרים בטבע של הפעולה, אלא המקרה גרם עכשיו הצלה לאחרים, גם הצלת האחרים קשור במה שמוסרין להריגה נפש מישראל.
אבל הטיית החץ מצד זה לצד אחר היא בעיקרה פעולת הצלה ואינה קשורה כלל בהריגת היחיד שבצד אחר, רק עכשיו במקרה נמצא בצד אחר נפש מישראל ואחרי שבצד זה יהרגו נפשות רבות ובזה אחד, אפשר דיש לנו להשתדל למעט אבידת ישראל בכל מאי דאפשר.

« בתוספתא מדובר על מסירת יחיד להריגה, פעולה המוגדרת 'מעשה הריגה', שכן התוצאה ההכרחית של מסירת היחיד לרוצחים היא הריגתו ובכך מוגדרת פעולה זו כ'מעשה הריגה', והצלת הרבים היא במקרה בלבד.

לעומת זאת, בנידון החזון איש מדובר על 'מעשה הצלה' משום שהסטת החץ אינה מהווה הכרחיות טבעית להריגת היחיד, אלא יש בהסטה פעולת הצלה מניעת פגיעתו בקבוצת הרבים.²

לאור הגדרת החזון איש, ש'מעשה הצלה' הוא דבר רחב, והגדרתו היא מעשה הכרחי של הצלה - ישנן השלכות שונות במקרים בהם יש מעשה אחד שהשלכותיו הן כפולות, כפי שיתבאר.

² כע"ז: **חידושי הגר"ש שקאפ** (כתובות סימן ד); **חזון איש** (גיליונות לחידושי הגר"ח על הרמב"ם, הל' רוצח פ"א ה"ט).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

1. הריגת בן ערובה כדי להציל רבים

הרב יוסף שלום אלישיב (ישורון יג, עמוד תקנב):

בניסין תשס"ב אירע פיגוע בבית מלון בנתניה.³ במלון סמוך התקיים כנס של ערכים ובין המשתתפים היה בחור מישיבת מיר שהתמחה בהגשת עזרה ראשונה כששמע ההתפוצצויות יצא מיד למקום האסון בכדי להציל ככל שיוכל. בהגיעו לשם, היו המחבלים והכוחות הביטחון הישראליים באמצע קרב. לדאבונו המחבלים תפסו אותו והחזיקוהו כבן ערובה. כוחות הביטחון טעו וחשבו שהוא ג"כ מחבל והרגוהו יחד עם שאר המחבלים... ואמר מרן שליט"א, שמותר להרוג הבן ערובה היהודי יחד עם הערבים, משום שזה נחשב מעשה הצלה.

« מקרה זה מוגדר 'מעשה הצלה' של שאר האזרחים הנמצאים במקום, שכן חיסול המחבל מביא תוצאה הכרחית של הצלה בנטרול הסיכון, אף שיש בפעולה זו הריגת יהודי.

2. מלחמת 'חרבות ברזל'

בשמחת תורה תשפ"ד חדרו מחבלים מרצועת עזה לשטחי ישראל, והשתלטו על ישובים בשטח ישראל. בקיבוץ בארי, התבצרו עשרות מחבלים בבית אחד עם בני ערובה אותם תכננו לחטוף לעזה, תוך שהם משתמשים בהם כמגנים אנושיים. צוות ימ"מ שהגיע למקום ניהל קרב עם המחבלים ובמקביל ניהל איתם משא ומתן, במהלכו נכנע אחד ממפקדי המחבלים. לאחר שלא חלה התקדמות במשא ומתן והחלה לרדת החשכה שבחסותה היה חשש שמא המחבלים יברחו, וכדי לסיים את האירוע שהשפיע על המשך הלחימה, החליט המפקד במקום לירות פגז טנק. למעשה, המחבלים נהרגו וגם בני הערובה שאיתם. לאור דברי הרב אלישיב הנ"ל המבוססים על שיטת החזון איש, נראה שפעולה כזו מוגדרת 'פעולת הצלה', שכן הצלת האזרחים והחיילים ששהו מחוץ לבית וסיום האירוע הייתה תלויה בהריגת המחבלים שהתבצרו בבית.

3. הפלת מטוס חטוף שבתוכו יהודים שמתוכנן לפגוע בשכונה

הרב יעקב וינר (ישורון יג, עמוד תקנב):

ונראה לי, שכמו"כ יהיה באם טרוריסטים חטפו מטוס נוסעים ובין הנוסעים יש יהודים והם מתכננים לפוצץ המטוס בתוך שכונה, דיהיה מותר ג"כ להפיל המטוס בכדי להציל האנשים הגרים בשכונה.

« יש כאן מעשה ישיר של הצלה, למרות שבאותו מעשה יש תוצאה של הריגה.

³ מדובר על הפיגוע בנתניה במלון 'פארק' בליל הסדר, בו נהרגו 30 יהודים.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4. אסון צור

במלחמת לבנון הראשונה, התפוצצה מכונית תופת בסמוך לבית הממשל הצבאי של צה"ל בצור, והבית בן חמש הקומות קרס על יושביו. בשעת הפיצוץ שהו בקומות העליונות פחות חיילים מאשר בקומות התחתונות, וכאשר התחילו פעולות החילוץ התברר שכדי לחלץ את החיילים ששהו בקומות התחתונות הלכודים בין ההריסות, צריכים להפעיל כלי הנדסה כבדים, אשר יגרמו למיתת החיילים ששהו בקומות העליונות ונמצאים בין השכבות העליונות של ההריסות. על הפרק עמדה השאלה - האם מותר להרוג מעטים כדי להציל את הרבים?

! לאור שיטת החזון איש, יש להגדיר את המעשה כימעשה הצלה ולא כימעשה הריגה, ולכן יהיה מותר לבצע פעולת הצלה אף שכרוכה בכך הריגת אנשים -

הרב יצחק זילברשטיין (אסיא מה-מו, טבת תשמ"ט עמוד 62-68):

בית שקרס תחתיו ורבים נלכדו מתחת לעיי המפולת. המצילים חייבים לעלות עליו עם טרקטור ומנוף וקרוב לוודאי שבפעולות ההצלה ייהרגו בידיים חלק מהלכודים האם הדבר מותר...

יש לצרף לכך את שיטת החזון איש הסובר שאם חץ נופל לעבר קבוצת אנשים, מותר להם להטות את החץ לעבר השני שיש בו פחות אנשים, משום שהטיית החץ נחשבת לפעולת הצלה שבמקרה כרוכה בהריגה.⁴

פני יהושע (הקדמה):

רק עדיין קול שפעת המולת המון לאלפים ולרבבות הולך וסוער הרומסין על הגג ותבקע הארץ לקולם. ורבים אשר המיתו ברמיסתם יותר מאשר בראשונה, אף דלא הוי סגי בלאו הכי, שכוונתם להציל ולפקוח הגל.

⁴ ראו כע"ז גם: **הרב איתמר ורהפטיג** ('הצלת רבים מול מעטים באסון צור', בתוך: תחומין כרך ד עמוד 150).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ג. מעשה בגוף הדבר ההורג

שיטה נוספת היא שיטתו של הרב מאיר אוירבך.

לדבריו, מעשה הנעשה בגוף הדבר המזיק או ההורג נחשב למעשה הריגה או מעשה היזק. לעומת זאת, מעשה הנעשה בדבר צדדי לשם הצלה, אע"פ שגורם להריגה נחשב למעשה הצלה

הנימוקי יוסף מביא את דברי הירושלמי שניתן לסתום את הגדר שלא יגיעו מים לשדה שלו ויזיקו אותה, למרות שבכך יגיעו המים לשדה חברו וייגרם לו היזק.

אך לא ניתן לעשות פעולה במים עצמם ולהטותם לשדה חברו, שכן יש בכך מעשה היזק מובהק -

נימוקי יוסף (בבא בתרא ח ע"א מדפי הרי"ף):

איתא בירושלמי... ראה אמת המים שוטפת ובאת לתוך שדהו - עד שלא נכנסו המים לתוך שדהו, רשאי לפנותן למקום אחר.

כלומר, דרשאי לסתום גדר שדהו שלא יכנסו שם אע"פ שנכנסין לשדה חברו. אבל אם נכנסו המים לתוך שדהו, אינו רשאי לפנותם למקום אחר. אלמא, כיון שמוטל הנזק על זה לאו כל כמיניה לסלקו מעליו ולהטילו על חבריו.

« אמרי בינה (או"ח סימן יג אות ה):

אם עושה מעשה בגוף המזיק לסלקו, אסור כשגורם בזה היזק לחברו. אבל אם איננו עושה מעשה בדבר המזיק רק להציל את שלו, ודאי דרשאי. ומכל שכן להציל נפשו ולברוח, מניין לנו לאסור אף אם ע"י זה גורם סכנת נפשות לאחרים.

• **הסתת חץ** - הסתת החץ ממסלולו מהווה פעולת הריגה, כי האדם עושה מעשה בגוף הדבר ההורג.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ד. השלכות: בין שיטת החזון איש לשיטת האמרי בינה

1. אישה המקשה ללדת

• שיטת החזון איש

לעיל הבאנו את דברי הרב יצחק זילברשטיין, שניתן לעשות מעשה בידיים למטרת הצלה, גם אם במעשה זה יש הריגה. לכן כתב: "מותר לעלות עם טרקטור או מנוף להציל", למרות שיש כאן מעשה בידיים מכל-מקום הוא מוגדר כמעשה הצלה ולא כמעשה הריגה.

בדבריו הוא מביא ראייה מדין אישה המקשה ללדת והולד מסכן אותה, שהדין הוא שכל עוד הולד לא יצא לאוויר העולם ניתן להרוג את הולד ובכך להציל את האישה. אך אם יצא לאוויר העולם, אסור להרוג אותו משום שאין דוחים נפש בפני נפשי -

בבלי סנהדרין (עב ע"ב):

אישה המקשה לילד... יצא ראשו - אין נוגעין בו, לפי שאין דוחין נפש מפני נפש.

? על דברים אלו מקשה רש"י ממעשה שבע בן בכרי, שהוציאו אותו להיהרג ובכך הצילו את אנשי העיר, והרי זה בניגוד למקרה שלפנינו בו אין דוחים נפש בפני נפשי?

! רש"י מיישב, שבמקרה של שבע בן בכרי מדובר על מקרה ובו אם לא ימסרו אותו אזי כולם ייהרגו וגם הוא, במקרה כזה מותר להרוג אחד ולהציל את האחרים -

רש"י (שם ד"ה יצא):

ואם תאמר, מעשה דשבע בן בכרי, הנה ראשו מושלך אליך דדחו נפש מפני נפש?
התם משום דאפילו לא מסרוהו לו היה נהרג בעיר כשיתפשנה יואב והן נהרגין עימו, אבל אם היה הוא ניצול אף על פי שהן נהרגין לא היו רשאין למסרו כדי להציל עצמן.
אי נמי: משום דמורד במלכות הוה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

« לאור דברים אלו עולה, שאם התינוק יצא לאוויר העולם והוא מסכן עתה את האישה ויתכן ששניהם ימותו, אפשר להרוג אותו כדי להציל את האישה -

שו"ת פנים מאירות (ח"ג סימן ח)⁵:

נשאלתי אישה שהייתה מקשה לילד ויצא ולדה דרך מרגלותיה, אי שרי לחתוך הולד לאברים להציל את האישה.

תשובה... מתניתין דאהלות דקתני יצא רובו אין נוגעין בו, משמע דאתי לאשמועינן אפילו דרך מרגלותיו אם יצא רובו אסור ליגע בו.

וצריך להתיישב, אם ידוע כשיצא דרך מרגלותיה ששניהם ימותו אם מותר להציל האישה כמעשה דשבע בן בכרי... דדחו נפש מפני נפש, התם משום דאפילו לא מסרו לו היה נהרג בעיר כשיחפשה יואב והן נהרגים עימו, משמע היכי דשניהם ימותו מצילין ודוחין נפש מפני נפש... וצריך עיון להתיישב בדין זה.⁶

« הרב יצחק זילברשטיין הביא ראייה מדברים אלו, שניתן להרוג את הולד ולהציל את האישה, דבר המלמד שניתן לעשות מעשה זה משום שהוא מוגדר כמעשה הצלה של האישה, למרות שבאותה העת הורגים את הולד.

דין זה דומה לדינו של החזון איש, שבאותו מעשה יש הריגה ויש הצלה, ואנו מגדירים אותו כמעשה הצלה ולא כמעשה הריגה.

• שיטת האמרי בינה

לפי שיטת האמרי בינה הדבר ייאסר משום שיש באן פעולה בגוף הדבר ההורג - הולד.

שו"ת מחנה חיים (ח"ב סימן נ):

נשאלתי באישה אחת אשר היא מקשה לילד זה ימים וקרובה למיתה ר"ל וכבר יצא רוב התינוק זה כמה שעות, ובא הרופא ובקי כפי חכמתו ואמר אם לא יחתוך הולד ימותו שניהם, האישה וגם ילדה, ואם יחתוך הולד שאז הטבע ידחה גוף המת אשר בקרבה ותוכל האם לחיות... ושאל הבעל אותי אם ייתן רשות לרופא להמית הולד או יסמוך על ישועות ה' וכטוב בעיניו יעשה...

אם יאמר הרופא מומחה שרגל אחד או יד אחד מעכב מלצאת ע"י כך היא מקשית להוליד ותמות היא ע"י הלידה, אעפ"כ כיון שהולד יצא רובו א"כ נקרא הולד נפש ואסור ליגע בו אפילו ברגל או ביד לחתוך אבר כדי שיוצל האם, אעפ"כ אין נוגעים בו יען שאין דוחים נפש מפני נפש.

⁵ הובאו דבריו אצל רבי עקיבא איגר (אהלות פ"ז מ"ו אות טז). ראו גם: שו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סימן קנה).

⁶ יתכן שכתב כן להסתפק משום התירוץ השני ברש"י.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. הריגת תינוק הבוכה במחבוא

בתקופת השואה התעוררו שאלות הלכתיות קשות, ובניהן השאלה שחזרה על עצמה, האם מותר להרוג תינוק שבוכה במחבוא כדי להציל את שאר האנשים?

שו"ת דברי רננה (הרב נתן נטע כהנא, סימן נח):

אישה שברחה והמליטה על נפשה מפני רעש מהומת ריקים פוחזים ועימה ולד שלא היה עדיין בן שלושים. ויהי בהרימו את קולו הולד בבכי מתיירא לנפשה פן יודע להרקים את מקומה, ותסתכן למיתה כאשר עללו ולא חמלו ועשו כלה להשמיד ולהרוג מנער ועד זקן טף ונשים מעולל ועד יונק. ועיי זה המיתה הולד באומרה מוטב שימות אחד ולא שניים. ועתה באה האישה בקול המולה ויללה והיא מר לה לשאול אם צריכה תשובה או לאו.

שו"ת מגיא ההריגה (הרב שמעון אפרתי, סימן א):

בדבר השאלה אשר שמעה תסמר שערות ראש והיא - בבונקר במחבוא ישבה עדה שלימה של יהודים שהסתתרו מחמת המציק הצורר ימ"ש, כדי שלא ימצאו אותם הטמאים הארורים ימ"ש. ברור שאם היו מוצאים אותם, היו מוציאים אותם להורג. ובעת שהרשעים הללו ערכו חיפושים למצוא את האומללים האלו, פרץ תינוק שהיה בין הנחבאים בבכי ולא היה כל אפשרות להשתיקו. לוא היה נשמע קולו החוצה היו נתפסים ומוצאים כולם להריגה. ונעמדה השאלה, המותר לשים כר בפי התינוק כדי להשתיקו. במעשה זה היה חשש לסכנה שמא ייחנק הילד. בינתיים ניגש אחד ושם את הכר בפיו של אותו תינוק, והנה אחרי שעברו הרשעים הארורים ניגשו להסיר את הכר וראו לתדהמתם שהילד נחנק.

והשאלה היא איפוא, אם היה מותר לשים את הכר בכדי להציל שאר האנשים, או אין היתר בזה והאדם שעשה זאת, אם כי בשגגה, עליו לקבל על עצמו תשובה שיכופר לו חטאו.

- **שיטת החזון איש**: כיון שמדובר על מעשה אחד שיש בו פעולת הצלה, יהיה מותר להשתיק את התינוק למרות שבאותה פעולה הוא ייהרג, כי פעולה זו מוגדרת פעולת הצלה ישירה.
- **שיטת האמרי בינה**: הדבר ייאסר, משום שהתינוק מהווה את הדבר ההורג, ופעולה בו מהווה פעולת הריגה, למרות שהיא מהווה הצלה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ה. הימצאות הדבר ההורג

שיטה נוספת להגדרת 'מעשה הריגה' היא שיטתו של הרב אברהם צבי פרלמוטר. לדבריו, כל שהמזיק כבר נמצא, גם אם נעשה מעשה ההצלה בדבר צדדי, נחשב הדבר למעשה הריגה. ורק אם עדיין לא בא המזיק אפשר לראות במעשה צדדי מעשה הצלה. להבנתו, ההבחנה אותה ערך ה'נימוקי יוסף' היא בין מקרה והדבר המזיק נמצא לפניו לבין מקרה שעדיין המזיק אינו לפניו. כלומר, כאשר מי-הנהר נכנסו לשדה הרי המזיק נמצא לפניו ואסור לו לאדם להוציא את מי-הנהר החוצה, לעומת מציאות בה המים עוד לא הגיעו לשדהו אזי יכול הוא לסכור בפניהם, אף שיש בכך היזק לשדותיו של חברו

שו"ת דמשק אליעזר (הקדמה הגה"ה ב):

ואגב אזכיר בזה מה דנשאלתי אם שניים אנשים עומדים אחד מאחוריו של חברו, ורוצח רוצה לרצוח נפש העומד מלפניו, אם מותר לו להטות את עצמו לצדדים או לברוח כי אז תגיע החץ להאדם העומד מאחוריו. ואמרתי דלפענ"ד פשוט דמותר כיון דהוא אינו עושה מעשה בזה, רק מציל את עצמו. וכן מבואר בנימוקי יוסף בבא בתרא בשם הירושלמי, וכן מצאתי עתה באמרי בינה... מה שכתב האמרי בינה, דהיינו דווקא בעושה מעשה, לא נראה כן מלשון הנימוקי יוסף דמשמע מדבריו שלא דווקא שמפנה המים עצמם לשדה חברו, דבהא גם קודם שנכנסו אסור, אלא אפילו אם יגדור באמצע שדהו שלא יפרצו המים הלאה מהגדר וע"י זה יסובב נזק לחברו ג"כ אינו רשאי מאחר שכבר בא המים לגבולו. דעיקר החילוק הוא רק אם הנגע עוד לא קרב בגבולו, ואם כבר בא וההפסד ברור לו אם לא יסלקו, יהיה מאיזה גרם שיהיה, אינו רשאי לסלקו... וא"כ בנידון דידן, דהרוצח אמר בפירוש לרצוח רק נפש הראשון ולא השני והשני אין בידו ג"כ להציל את עצמו והוי כאילו כבר באו המים על הראשון ואם הוא יסלק את עצמו לצדדין ואז בהכרח יבוא השני תחתיו למות, יש לומר דאינו רשאי לסלק את עצמו.

◁ גם אם האדם אינו נוקט במעשה אקטיבי, אלא מסית עצמו ממקום האירוע ובכך גורם להריגת חברו, הדבר אסור.

« כאמור, לדעת 'אמרי בינה' מציאות כזו עליה דיבר 'הדמשק אליעזר' אינה נחשבת למעשה הריגה אלא למעשה הצלה שהאדם רשאי להסית עצמו ובכך להציל את עצמו, למרות שבכך ייהרג חברו.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

1. הכרעת הפוסקים כנגד החזון איש

להלן נדון בכמה מוקדים המתייחסים לשיטת החזו"א, ודוחים אותה. כאמור, לשיטתו מעשה אחד שיש לו שתי השלכות שונות, הצלה והריגה, יוגדר כמעשה הצלה.

1. גדר חיוב שפיכות דמים: חיוב על התוצאה

כאשר נבקש להעמיק בדברי החזון איש, נמצאנו למדים שבבסיס גישתו עומדת לה אבחנה ברורה בהגדרת הפעולה, האם זו פעולת הצלה או פעולת הריגה? במקרה ונגדיר פעולה מסוימת כפעולת הצלה, אזי ניתן לה גיבוי הלכתי גם אם בהשלכותיה ייהרג אדם, שכן הריגתו היא תוצאת-לוואי מפעולת ההצלה. הבנה זו מבוססת על כך שגדר שפיכות דמים הוא בפעולה, והגדרת הפעולה (כפעולת הצלה או פעולת הריגה) מהווה את הלגיטימיות ההלכתית שלה. אולם יתכן לומר שגדר שפיכות דמים הוא בתוצאה, באיבוד נפש מישראל. בשל כך, אין ערך לאופן והגדרת הפעולה כפעולת הצלה כל עוד ישנו איבוד נפש.

שמות (כא, כג): "נִפְּשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ"; **ויקרא** (כד, יז): "וְאִישׁ כִּי יִכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם מוֹת יוּמָת".

« חיוב על התוצאה שבאיבוד הנפש.

» כיון שבשפיכות דמים הקפידה התורה על התוצאה, אזי כל מעשה שגורר בעקבותיו הריגה לא יוכל להיות 'מעשה הצלה'.

מלאכת מחשבת (הרב נחמן שלמה גרינשפן, ח"ב עמוד צה):

וכך היא המידה באזהרות התורה - אם התורה אסרה איזו פעולה מפני שעצם הפעולה הוא האיסור... אז הפעולה היא צריכה להיות עפ"י גדרי התורה ובכללם כדרכה. אבל אם התורה הזהירה על איזה מעשה בשביל היוצא ממנו והנפעל הוא שורש התועבה, לא קפדין על אופן עשיית הפעולה והיא אסורה ככל אופן שתעשה כיון שתוצאת הפעולה היא שורש החטא ובה אין שינוי... ובשפיכות דמים - מלבד מה שפעולת הדבר מתועב, תוצאת הפעולה היא תועבה נוראה אבידת נפש מישראל.

2. מחלוקת הפוסקים

כאמור, לדעת שו"ת מחנה חיים לא ניתן לעשות פעולה אחת בעלת תוצאת הריגה, גם שבמעשה זה נגרמת הצלה לאישה היולדת. יש להוסיף לכך את ההגדרות השונות של האמרי בינה והדמשק אליעזר, שלפי שיטתם לא ניתן להתיר מעשה זה עליו דיבר החזו"א.

הרב שלמה דיכונסקי ('עדיפות בהצלת נפשות בציבור', קובץ תורה שבעל-פה, חלק לא עמוד מח):

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

כאמור, הכרעתו של הגר"י זילברשטיין שליט"א תלויה במחלוקת הפוסקים, ובנושא חמור כזה שב ואל תעשה עדיף.

3. 'מאי חזית'

טענה נוספת לנקיטת עמדה של 'שב ואל תעשה' היא מכוח הטעם של 'מאי חזית', וכיון שאין לנו הכרעה איזה אדם עדיף על-פני חברו עלינו להמשיך את המצב הקיים בצורה של 'שב ואל תעשה'.⁷

שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן ע):

אם רשאים לעשות פעולת הצלה למען הצלת רבים ממיתה כאשר על ידי זאת הפעולה ייהרג יחיד...

נלענ"ד דבכל כגון דא של חקירת החזון איש ז"ל קובע יותר השב ואל תעשה עדיף כי הרי ישנה טענה של מאי חזית דדמו של זה סומק מדמו של חברו, ובהריגה ודאית אין חילוק בין יחיד לרבים, ולא אמרינן דרבים עדיפא...

ומצאתי ראייה חותכת להנחתי האמורה בדברי אחד מגדולי הראשונים, והוא הרבינו יונה (עבודה זרה כח ע"א)... ההוא דאתא לקמיה דרבא ואמר ליה אמר לי מרא דוראי זיל קטליה לפלניא ואי לא קטלינא לך, אמר ליה לקטלוך ולא תיקטול, מי ימר דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי, וכותב על זה הרבינו יונה, וז"ל:

דילמא דמא דחברך סומק טפי, פירוש, וכיון שדמו יותר אדום יחיה יותר ויקיים מצוות ויעשה רצונו של הקב"ה יותר על ידי החיים.

וא"ת, כיון שהדבר ספק יהרוג אותו ואל ייהרג הוא.

יש לומר שב ואל תעשה שאני, שהאדם יש לו למנוע מלעשות שום עבירה בידיים.

הרי לנו שהרבינו יונה ז"ל הניח לנו כלל גדול בזה, שהקו המנחה שהתוו לנו חז"ל על כגון דא של שאלת נפשות הוא לבחור להיות בזה במצב של שב ואל תעשה.

ולאיזה צד היוצא השב ואל תעשה כאותו צד צריך להתנהג, להיות ואי אפשר לנו לקבוע איזה דמא סומק טפי בזה, ועל כן יש לנו לנקוט בקו של מניעה מלעשות שום עבירה בידיים...

ואם כן איפוא גם בנידון חקירתו של החזון איש ז"ל יש לנו ג"כ לפסוק בהחלטיות בכזאת, להיות בשב ואל תעשה ולא להטות בקום ועשה את החץ לצד אחר, דפשוט הדבר דהקו המנחה הזה הוא לא רק כשנעמדת שאלת ההעדפה עליו ועל אחר, כי אם גם כשהשאלה היא בנוגע לשני אחרים, דזיל בתר טעמא.

⁷ על השפעת סברת 'מאי חזית' לעצם האיסור, ראו: הרב איתמר ורהפטיג ('הצלת רבים מול מעטים באסון צור', בתוך: תחומין כרך ד עמוד 148).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4. אסון צור

לאור האמור, אין לדמות את המקרה של אסון צור למקרה של החזון איש

הרב שלמה דיכובסקי (יעדיפות בהצלת נפשות בציבור', קובץ תורה שבעל-פה, חלק לא) :

הנדון בעליית טרקטור על בית שקרס... קיימת כאן פעולת הריגה נפרדת מפעולת הצלה, כאשר פעולת ההריגה קודמת ופעולות ההצלה עדיין לא באות ומי יודע אם תבוא...
 כאשר מדובר בספק הצלה וודאי הריגה, אין להרוג בודאי את הנמצאים תחת המפולת על מנת להציל בספק את חייהם של האחרים, ובכל מקרה נאמר מאי חזית להרוג את אלו ולהציל אחרים, ולמה לא נעשה להיפך. עם כל הצער שבדבר, אין מנוס משב ואל תעשה.

במקרה של עליית טרקטור או מנוף על הריסות בניין, לא ניתן לדמות זאת לדברי החזון איש. משום שהחזון איש מתייחס למעשה אחד שטומן בחובו ב' תוצאות - הצלה והריגה, ולטעמו יש להגדיר זאת כמעשה הצלה רחב.
 אולם, מעשה עליית הטרקטור או המנוף לא נחשבים למעשה הצלה, כי אין קשר טבעי וישיר בין מעשה זה למעשה ההצלה שיבוא לאחר מכן, אם בכלל.